

**УРАХУВАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС УСТАНОВЛЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ****CONSIDERATION THE PRINCIPLES OF CRIMINALIZATION
IN THE DEFINITION CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR OBSTRUCTING BUSINESS****Пилипенко Є.В.,**
здобувач*Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*

Стаття присвячена аналізу обґрунтованості криміналізації злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності, і дотримання при цьому принципів криміналізації. На підставі дослідження різних точок зору в науковій літературі й статистичних даних автор доходить висновку, що перешкодження законній діяльності є суспільно небезпечним діянням, щодо окремих виявів якого існували й продовжують існувати передумови криміналізації. Разом із тим, здійснюючи криміналізацію, законодавець не дотримався всіх принципів криміналізації, що потребує подальших досліджень у цій сфері та внесення певних змін до кримінального законодавства.

Ключові слова: криміналізація, перешкодження, законна діяльність, пеналізація, підстави, принципи, умови, передумови, обмеження прав.

Статья посвящена анализу обоснованности криминализации преступлений, представляющих собой препятствование законной деятельности, и соблюдения при этом принципов криминализации. На основе исследования разных точек зрения в научной литературе и статистических данных автор приходит к заключению, что препятствование законной деятельности является общественно опасным деянием, в отношении отдельных проявлений которого были и продолжают существовать предпосылки криминализации. Однако, осуществляя криминализацию, законодатель не учел все принципы криминализации, что обуславливает необходимость дальнейших исследований в данной сфере и внесения определенных изменений в уголовное законодательство.

Ключевые слова: криминализация, препятствование, законная деятельность, пенализация, основания, принципы, условия, предпосылки, ограничение прав.

The article aims to analyze the validity of criminalization of crimes in obstructing the legal activity in compliance with the principles of criminalization. Having studied different points of view in scientific literature and statistical data, the author concludes that obstructing the legal activity is socially dangerous action, and preconditions of criminalization have been existing for particular manifestations of it. Therewith while carrying out the criminalization, the legislator has not complied all the principles of criminalization, that requires further research in this area and some changes to the criminal legislation.

Key words: criminalization, obstructing, legal activity, penalization, basis, principles, preconditions, restriction of rights.

Постановка проблеми. Дослідження кримінальної відповідальності за будь-який злочин доцільно починати з аналізу причин установлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, чи були при цьому дотримані принципи криміналізації.

Стан дослідження. Незважаючи на те що в науковій літературі питанню криміналізації приділялось достатньо уваги в роботах таких учених, як А.Д. Антонов, Ю.В. Баулін, М.О. Беляев, П.С. Дагель, Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, О.І. Коробєєв, Н.Ф. Кузнєцова, Н.О. Лопашенко, А.А. Митрофанов, В.В. Орехов, П.С. Тоболкін, М.І. Хавронюк, П.А. Фелелов, В.Д. Філімонов, П.Л. Фріс та інші, у науковій літературі немає єдиного підходу до визначення поняття криміналізації, його складових, співвідношення із суміжними поняттями. Дослідники визначають підстави, критерії, чинники, приводи, фактори, умови, передумови, принципи, форми криміналізації. Не вдаючись у наукову полеміку з приводу зазначених проблемних питань (вирішити їх у межах дослідження, зважаючи на його обмежений обсяг і складність проблеми, навряд чи можливо, це може бути предметом окремого дослідження), у статті ми маємо на меті висловити свою аргументовану позицію з цих питань, а також визначити їх зміст під час вирішення конкретного питання – установлення кримінальної відповідальності за перешкодження законній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Спільною рисою визначень поняття криміналізації є розуміння цього явища як процесу та результату зарахування того чи іншого діяння до злочинів. Проте думки криміналістів розходяться з приводу обсягу цього поняття, необхідності включення до нього інших ознак. Щодо цього А.А. Митрофанов зазначає, що в науці кримінального права загалом склалося однозначне розуміння поняття «криміналізації» як процесу й результату зарахування того чи іншого суспільно

небезпечного діяння до категорії злочинів. Разом із тим у межах цього підходу намітилося і два трактування обсягу змісту цього поняття: більш широке й більш вузьке.

Одні криміналісти, трактуючи криміналізацію широко, розуміють під нею не тільки закріплення в законі певних ознак нових складів злочинів, а й підвищення верхніх меж санкцій за вже криміналізовані діяння, окремі обмеження в застосуванні інститутів звільнення від покарання щодо деяких категорій засуджених, конструювання норм загально-го характеру, що тягнуть більш широкий спектр небажаних для суб'єктів правових наслідків учиненого злочину.

Прихильники другого, більш традиційного, трактування обсягу змісту поняття криміналізації розглядають її як «легальне визначення того чи іншого роду дій (бездіяльності) в якості злочину», або як «оголошення певних суспільно небезпечних діянь злочином», «віднесення їх до числа злочинів», «встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечне діяння в формі кримінально-правової норми», «визначення в кримінальному законі діяння в якості суспільно небезпечного, винного і караного» тощо [1, с. 80–81].

Зазначимо, що ми погоджуємося з думкою авторів, які зазначають, що включення до визначення криміналізації додаткових ознак, крім тих, що наводяться у вузькому розумінні криміналізації, призводить до необґрунтованого розширення змісту цього поняття, змішування його з іншими кримінально-правовими явищами, зокрема пеналізацією [1, с. 82; 2], тому в статті під криміналізацією ми будемо розуміти процес і результат зарахування законодавцем того чи іншого діяння до злочинів.

Немає в літературі і єдиного підходу до систематизації правил, принципів, умов криміналізації тощо. Одна з найбільш розгорнутих класифікацій принципів криміналізації наведена Г.А. Злобіним. Він поділяє їх так: а) ті, що ви-

ражають об'єктивну необхідність і політичну доцільність установлення кримінальної відповідальності (соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації); б) ті, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечливості норм права (системно-правові), які, у свою чергу, діляться на загальноправові (несуперечливість системи норм кримінального та інших галузей права) і кримінально-правові (несуперечливість усередині системи кримінального законодавства) [3, с. 215–240].

На нашу думку, певні чинники криміналізації можна умовно поділити на дві групи: 1) ті, що передують процесу криміналізації й характеризують певні умови життя суспільства, зумовлюють необхідність криміналізації певного діяння (у літературі їх прийнято називати передумовами, умовами, приводами, факторами криміналізації тощо); 2) ті, що характеризують сам процес криміналізації, певні загальні правила, яких повинен дотримуватись законодавець, криміналізуючи те чи інше діяння (зазвичай вони називаються принципами, критеріями, чинниками, формами криміналізації тощо). У статті першу групу ми будемо називати передумовами, а другу – принципами.

Схожий підхід використовує й А.Д. Антонов, який виділяє дві групи факторів, які впливають на криміналізацію: а) підстави кримінально-правової заборони, що є об'єктивними передумовами її встановлення; б) принципи криміналізації, що належать до законодавчої техніки. При цьому щодо соціальних факторів криміналізації він використовує термін «підстави», а стосовно системно-правових – «принципи» [2].

Зауважимо, що з такою точкою зору погодитись можна лише частково. По-перше, принципи криміналізації автор фактично зводить лише до прийомів законодавчої техніки, хоча вони мають значно більший обсяг. Так, вимога відсутності надмірності заборони не може бути вирішена в межах законодавчої техніки, адже це питання співвідношення суспільної безпеки діяння з характером відповідальності за нього. По-друге, підстави криміналізації мають не тільки соціальний характер. Так, міжнародна правова необхідність і допустимість відображають стан міжнародного законодавства та практики його застосування, за якого існує необхідність у встановленні кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, тобто мова йде скоріше про юридичний фактор, ніж соціальний.

Специфіка дослідження полягає в тому, що будуть виділені як особливості врахування передумов і принципів криміналізації всієї групи злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності, так і дотримання цих передумов і принципів під час криміналізації окремих складів злочинів, що утворюють таку групу.

Передумови криміналізації перешкодження законній діяльності.

Суспільна небезпечність. Суспільною небезпечкою в науковій літературі називається здатність діяння заподіювати шкоду суспільним відносинам, цінностям тощо або створювати реальну загрозу заподіяння такої шкоди. При цьому визначальним є саме спрямованість шкоди (реальної або потенційної), яка завдається злочином. Так, Ю.А. Демідов зазначає, що для з'ясування суспільної небезпечності злочинів потрібно враховувати, на які соціальні цінності посягає діяння [4, с. 71].

Перешкодження законній діяльності завжди є суспільно небезпечним діянням, оскільки полягає в обмеженні прав людини на законну діяльність, тобто порушенні її прав в свободі, але ступінь суспільної небезпеки такого перешкодження різна й залежить від різних факторів. По-перше, суспільна небезпека такого діяння залежить від характеру законної діяльності, наскільки вона є значущою для суспільства. Так, перешкодження підприємницькій діяльності характеризується меншим ступенем суспільної небезпеки порівняно, наприклад, із перешкодженням діяльності особи, яка виконує функції держави (працівник правоох-

ронного органу, народний депутат тощо). По-друге, суспільна небезпечність перешкодження законній діяльності залежить від того, які саме права людини обмежуються або порушуються внаслідок перешкодження законній діяльності. Так, перешкодження діяльності журналіста може обмежувати право людини на доступ до інформації, а перешкодження діяльності захисника – право на захист. Наочно, що останнє характеризується вищим рівнем суспільної небезпеки. По-третє, суспільна небезпечність перешкодження законній діяльності залежить від способу перешкодження, інтенсивності порушення прав і свобод людини. Зазвичай законодавець не виділяє конкретних способів перешкодження законній діяльності, проте в окремих випадках визнає злочином тільки перешкодження, учинене в конкретний спосіб. Так, незаконне перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 Кримінального кодексу (далі – КК) України) визнається злочином, тільки якщо таке діяння було вчинене службовою особою або із застосуванням фізичного насильства.

Неможливість вирішення питання відповідальності в межах інших галузей законодавства. Ця підстава тісно пов'язана із суспільною небезпечністю. Оскільки кримінальна відповідальність є виключним заходом, має застосовуватись лише в тому випадку, коли можливість норм інших галузей законодавства вичерпані, то рівень суспільної небезпеки не повинен залишати місця для застосування норм цивільного, адміністративного, трудового чи іншого законодавства. Аналіз суспільної небезпеки перешкодження законній діяльності засвідчив, що її ступінь достатній для встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння, адже пов'язаний із порушенням основних прав і свобод людини та громадянина. Водночас широкий спектр способів перешкодження законній діяльності залишає місце для запровадження інших видів юридичної відповідальності за окремі види перешкодження законній діяльності, які характеризуються меншим рівнем суспільної небезпеки. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норми про адміністративну відповідальність за перешкодження явці до суду народного засідателя, присяжного (ст. 185-5), виконанню робіт, пов'язаних із обслуговуванням об'єктів електроенергетики (ст. 185-12), проведенню перевірок уповноваженими особами органів доходів і зборів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. 188-23) тощо.

Відносна поширеність. За даними Генеральної прокуратури України, за 11 місяців 2015 р. за статтями, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності, порушувались кримінальні провадження в такій кількості: перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – 106; перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України) – 17; перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) – 74; перешкодження діяльності народного депутата України й депутата місцевої ради – 26 [5]. Як бачимо, статистика свідчить про відносну поширеність учинення перешкодження законній діяльності. З одного боку, такі діяння не є одиничними, випадковими, з іншого – не перетворились на повсякденність, «норму» суспільного життя.

Помірність позитивних і негативних наслідків криміналізації. Зміст цієї передумови полягає в тому, що позитивні наслідки застосування норм кримінального права повинні переважати над негативними соціальними наслідками, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [3, с. 220–224]. На нашу думку, забезпечення нормальної законної діяльності в найбільш важливих соціальних сферах життя, захист прав і свобод людини та громадянина за своєю вагою значно переважає негативні наслідки криміналізації цих діянь. Більшість злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності, є злочи-

нами невеликої або середньої тяжкості, а отже, не тягнуть за собою суворого покарання, до них може застосовуватись широкий спектр видів звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. Усе це дає змогу мінімізувати для винної особи негативні наслідки притягнення її до кримінальної відповідальності за такі злочини.

Міжнародно-правова необхідність і допустимість. Міжнародні нормативно-правові акти допускають установлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності. Більше того, у цих актах не раз наголошувалось на необхідності забезпечення державою можливості реалізації основних прав і свобод людини та громадянина, у тому числі за допомогою кримінально-правових норм. Про це йде мова, зокрема, у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права тощо.

Принципи криміналізації перешкоджання законній діяльності.

Конституційна адекватність. Установлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності не суперечить Конституції України, більше того, норми Конституції України містять пряму заборону обмежувати права і свободи людини та громадянина, крім випадків, передбачених у законі, за рішенням суду, з метою охорони громадського порядку тощо. Отже, незаконне перешкоджання реалізації прав і свобод є порушенням Конституції України й має тягти за собою відповідальність, у тому числі кримінальну.

Системно-правова несуперечливість. Норми про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності загалом відповідають системі права, не суперечать нормам інших галузей законодавства. Так, наприклад, у ч. 3 ст. 24 Закону України «Про інформацію» вказано, що умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів і/або переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику тягне за собою відповідальність згідно із законами України [6]. Цій нормі кореспондує ст. 171 КК України, яка передбачає відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

Процесуальна здійсненність переслідування. Функціональність і ефективність тієї чи іншої норми про кримінальну відповідальність можливі лише в тому випадку, якщо всі передбачені нормою ознаки складу злочину можуть бути доведені. На нашу думку, злочини, що полягають у перешкоджанні законній діяльності, можуть бути доведені в нормальному порядку. Таке твердження ґрунтується на тому, що відповідні статті (частини статей) КК України містять здебільшого вказівку на об'єктивні ознаки складу злочину (діяння, час, спосіб тощо), які можуть бути зафіксованими та доведеними в установленому законом порядку, майже не містять вказівок на специфічні ознаки суб'єктивної сторони злочину, які достатньо складно встановити й довести. Саме тому законодавцю доцільно відмовитись від використання в КК України конструкції «з метою перешкоджання їх діяльності».

Відсутність прогалин у законі та надмірності заборони (економії кримінально-правової репресії). Норма про кримінальну відповідальність не повинна містити прогалин, лишати безкарними певні вияви суспільно небезпечної поведінки, але й не може встановлювати відповідальність у випадку, коли в цьому немає необхідності

(діяння не є суспільно небезпечним або за нього передбачена кримінальна відповідальність в інших нормах).

Система злочинів, що полягають у перешкоджанні законній діяльності, охоплює широке коло суспільно небезпечних діянь. Проте, на думку дослідників, прогалини під час криміналізації перешкоджання законній діяльності мають місце.

Так, І.Б. Медичкий зазначає, що ст. 114-1 КК України містить вказівку на обстановку вчинення злочину – «особливий період», який охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України «Про оборону»). Водночас із сфери дії норми будуть виключені делікти, учинені в умовах «надзвичайного стану», який може бути введений «при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства» й передбачає надання військовому командуванню повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу (ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану») [7, с. 107–108].

Разом із тим поняття «законна діяльність Збройних Сил України або інших військових формувань» є занадто широким, адже охоплює не тільки діяльність, безпосередньо пов'язану із захистом територіальної цілісності, незалежності держави тощо, а й здійснення, наприклад, господарської діяльності. У цьому випадку криміналізація перешкоджання діяльності Збройних Сил України або інших військових формувань (нагадаємо, мова йде про тяжкий злочин) видається надмірною.

На думку С.Я. Лихової, прикладом надмірності криміналізації є положення ч. 2 ст. 171 КК України. За такі діяння, як цькування, залякування, кримінальна відповідальність іншими статтями КК України не передбачена. Окремі діяння, передбачені в цій нормі, уходять в об'єктивну сторону складів злочинів проти життя і здоров'я. Що стосується таких діянь, як звільнення з роботи, позбавлення винагороди тощо, то вони тягнуть за собою відповідальність за порушення трудових прав (ст. 172 КК України). Тобто, самостійних ознак діяння, яке полягає в перешкоджанні законній діяльності журналістів і за які потрібно було б установити кримінальну відповідальність, практично немає [8, с. 113–115].

Визначеність, єдність термінології й повноти складу. Єдність термінології у випадку злочинів, що полягають у перешкоджанні законній діяльності, відсутня. Для позначення однакових діянь законодавець використовує різні терміни: «перешкоджання» (ст. ст. 114-1, 170, 171, 180, 382, 386 КК України), «створення перешкод» (ст. 397 КК України), «протидія» (ст. ст. 206, 391 КК України) тощо.

Як бачимо, не заперечуючи суспільну небезпеку такого діяння, як перешкоджання законній діяльності, дослідники висловлюють зауваження щодо доцільності криміналізації окремих виявів цього діяння.

Ураховуючи викладене, можна зробити **висновок**, що перешкоджання законній діяльності є суспільно небезпечним діянням, щодо окремих виявів якого існували і продовжують існувати передумови криміналізації. Разом із тим, здійснюючи криміналізацію, законодавець не дотримався всіх принципів криміналізації, що потребує подальших досліджень у цій сфері та внесення певних змін до кримінального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.А. Митрофанов. – Одеса, 2005. – 186 с.
2. Антонов А.Д. Теоретические основы криминализации / А.Д. Антонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2002/2/rantonov/rantonov.asp>.
3. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М. : Наука, 1982. – 304 с.

4. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю.А. Демидов – М. : Юрид. лит-ра, 1975. – 182 с.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-листопад 2015 року // Сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=194443.
6. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
7. Медицький І.Б. Національна безпека України та можливості її досягнення засобами кримінально-правового впливу / І.Б. Медицький // Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні : матеріали Міжнародного симпозиуму (м. Львів, 24–25 жовтня 2014 р.). – К., 2014. – С. 106–108.
8. Лихова С.Я. Злочини проти громадських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.Я. Лихова. – К., 2006. – 471 с.